

Пастушок Г.І.

здобувач кафедри загальної теорії і права
Львівського державного університету внутрішніх справ, Україна

ПРАВОВИЙ МЕНТАЛІТЕТ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМУНІТАРНОГО ПРАВА

У статті розглянуто правову ментальність Європейського Союзу, яка стала підґрунтям комунітарного права як єдиної цілісної утилітарної правової системи, здатної співіснувати з внутрішнім етнічним різноманіттям національних правових систем усіх 27 країн її учасників.

Ключові слова: комунітарне право, менталітет, правовий менталітет.

Постановка проблеми. Зі зростанням ролі і значення комунітарного права у регулюванні суспільних відносин у середовищі європейської спільноти, завдяки чому досягається стабільність функціонування її інститутів, все відчутнішою стає тенденція звернення до антропологічних витоків життєдіяльнісних основ становлення, утвердження й розвитку цього права. Пов'язане з цим осмислення трансформаційних процесів насамперед зосереджується на глибокому пізнанні буття людини, її потреб та інтересів, як у самовизначенні, так і у правовій поведінці та здійснюваних правовідносинах. Під впливом зовнішніх чинників свідомість індивідуума, суб'єкта права адаптується до тих змін, що відбуваються у праві як реакція на сьогоденні загрози протистояння, на глобальні трансформації, до яких безпосередньо причетна людина – єдина істота, в іпостаті якої закодовано минуле, закумуляовано певний досвід всього людства, відображено ментальні особливості сприйняття права.

Стан дослідження. Незважаючи на значну увагу приділену правовому менталітету серед українських і російських учених (Р. Байніязов, Л. Бойко, А. Гирько, Ю. Горьковенко, А. Мордовцев, П. Музиченко, Ю. Оборотов, О. Овчинников та інших), недостатньо висвітленим залишається питання правового менталітету в Європейському Союзі. Тому метою цієї публікації є розкриття ментальних особливостей, що стали орієнтиром при формуванні і становленні комунітарного права.

Виклад основних положень. З виникненням, утвердженням і розвитком ЄС неминуче актуалізується питання про зближення правових систем її держав-членів. Те, що між ними є суттєві відмінності, видно з наявності на європейській території принципово різнотипних романо-німецької, континентальної та загальної, прецедентної систем права. Романська, германська та північна правові сім'ї також відрізняються низкою історичних особливостей, які можуть породжувати певні проблеми і непорозуміння правового характеру [1, с. 134].

Соціально-психологічні константи комунітарного права, хоча і відповідно трансформуються під впливом історичного процесу, однак зберігають «генетичний код», яким підтверджується наявність особливостей національно-правового характеру, специфіка правової ментальності. Відтак процес глобальних змін на

Європейському континенті суттєво позначається на антропологічних чинниках формування правового менталітету, тобто йдеться про філософсько-правове переосмислення специфіки сприйняття та тлумачення соціально-культурних явищ у системі духовного життя того чи іншого народу, соціальних суб'єктів. Зміст правового менталітету у цьому контексті визначається ментальністю (способом мислення) і задається усталеними формами і способами виразу інтелектуальних та емоційних реакцій на певні соціокультурні феномени.

Безперечно, під впливом науково-технічного й соціально-культурного прогресу поняття ментальності набуває новітніх рис, хоча певні традиції спадковості усе ж зберігаються, модернізуючись і урізноманітнюючись залежно від багатьох чинників, зовнішніх умов, соціальної спрямованості поступу. Таким чином, у ментальності отримує концептуальний вираз суспільно-історичний досвід, нагромаджений в економічній, соціальній, політичній, правовій та культурній сферах життєдіяльності. Осмислення, глибоке усвідомлення цінності такого досвіду, прагматизм його використання, а відтак і інтеграція його при вирішенні спільних міжнародних проєктів сприяє єднанню народів, спільнот у певним чином згуртовану цілість, робить її унікальною у сенсі сповідування загальнолюдських цінностей.

Філософи права пропонують розглядати ментальність двох типів – західного та східного, які певною мірою становлять світоглядну основу комунітарного права. З них, звичайно, визначальною для комунітарного права слід визнати ментальність західного типу, тобто розумові та світоглядні якості, що визначаються правовими традиціями західно-європейського інтелектуального правового розвитку, філософією епохи Просвітництва, а згодом і Нового часу, М. Вебера, Ф. Ніцше та початку XX ст., системою чистого права Г. Кельзена тощо. У цій ментальності знайшли відображення характерні національні риси спільнот, що представляють західноєвропейські країни-члени ЄС. Узагальнення цих ідентифікаційних чинників стало підставою для визначення таких ознак ментальності західного типу: «трансгресивність інтелекту і психіки загалом, що виявляється як спрямованість до усього нового, невідомого та здатність приймати форми вольової напористості, авантюристичності та агресивності; жадоба новизни, регулярних змін; відсутність сильної прихильності до минулого; чуйність до чужого, готовність асимілювати нові культурні цінності, чийми б вони не були; розвиненість особистого начала, наполегливе прагнення до виділення свого індивідуального «Я» із загального «Ми», вміння цінувати і обстоювати духовну, інтелектуальну, моральну, політичну незалежність, боротися за громадянські свободи та права; порівняно слабка розвиненість адаптивних здатностей, відсутність необхідної гнучкості та бажання пристосовуватися до обставин, звідси супутня цьому крихкість і ламкість внутрішніх структур індивідуального «Я»; переважно бінарно-опозиційний характер констатації і оцінок, схильність до виявлення альтернативних логосів, звідси сталість створюваних ситуацій вимушеного вибору, що мобілізували інтелектуальні резерви і стимулювали розвиток європейської цивілізації; переважання раціоналістичних орієнтацій, звеличення розуму як вищого авторитету; переважно практицизм орієнтацій, що обертається забуттям вищих духовних істин, що часто надає діям імморальну і протиправну забарвленість; схильність до розчленування єдиних поведінкових акцій на мету і засоби, що сприяє

імморалізації та криміналізації соціальної практики» [2, с. 189–190].

Як випливає з основ європейського права, не важко упевнитися у тому, що перелічені вище ознаки ментальності західного типу значною мірою базується на постулатах християнської релігії, тим чи іншим чином змістовно споріднені з цінностями, які приймає, визначає й утверджує християнський світ незалежно від конфесійної приналежності окремих спільнот. Натомість ментальність східного типу, що також отримала відображення у європейському комунітарному праві, не лише з огляду на помітний і впливовий чинник присутності у низці провідних європейських країн доволі потужних діаспорних спільнот (тільки, наприклад, у ФРН вихідців з Туреччини понад 2 млн осіб), що сповідують іслам, ряд характерних ознак цього типу ментальності солідарно вписується у концептуалізм комунітарного права. До таких ознак філософи права відносять, зокрема, такі, як: «традиціоналізм, консерватизм, слабка чуйність до чужого, замкнутість на власних традиціях; здатність легко адаптуватися до зовнішніх умов, гнучкість психічних структур, що поступаються тиску зовнішнього середовища й набувають знов своїх колишніх форм, як тільки тиск слабшає; переважання інтровертних орієнтацій над екстравертними, вміння цінувати споглядальне світосприйняття і надавати перевагу активним зусиллям, спрямоване на зовнішнє освоєння світу; схильність не до боротьби протилежних начал, а до рівноваги сил, їхнього примирення і згоди як шляху до переходу на вищі рівні буття; відсторонення від безмежного раціоналізму, скептичне ставлення до ідей всемогутності людського розуму; шанобливе ставлення до природи, усього природного як однієї з головних естетичних і морально-правових норм східної свідомості» [2, с. 190].

Перелічені ознаки ментальності звичайно ж утверджувалися й розвивалися, набували традиційно усталених форм і виявів, вагомо переконували у доцільності використання в інноваційних процесах, пов'язаних із виникненням і поширенням комунітаризму (а відтак і комунітарного права), що було зумовлено перш за все реакцією на занепад «реального соціалізму» і на колапс системи «світового соціалізму», а також дійсними та уявними загрозами «ком'юніті» (спільноті, громаді, общині) – як нового напрямку філософсько-політичної інтеграції повоєнної Європейської спільноти, що базувалася на принципах спільного існування, кооперації і взаємодії, спільності інтересів. Усе це увібрано з ментальнісних ознак народів, які об'єднувалися на засадах комунітарної солідарності, добровільної співпраці.

Безперечно, ментальність західного типу наклала відбиток на специфіці розвитку й функціонування комунітарного права. Це, зокрема, фіксується у його спрямованості до поглинання (засвоєння) усього нового, невідомого, у прагненні до оновлення нормативної бази, у готовності сприймати й належними правовими засобами забезпечувати нові культурні цінності та здобутки у відстоюванні прав і свобод людини.

Комунітарні форми життєдіяльності громад, спільнот у кожній державі-члені ЄС спираються на власну ментальність. Так, незважаючи на притаманну французам емоційність, вони не проявляють чутливості щодо драматичних або надмірно прикрашених аргументів. Для них важливішими є аргументи, що мають бути підкріплені фактами і хорошим аналізом. У характері італійців домінує експресивність, схильність підкорятися своїм емоціям і відкрито виражати їх. Для

іспанців характерним є почуття власної гідності незалежно від соціального статусу. Всі скандинавські країни відрізняються гостинністю, наполегливою рішучістю завершити розпочату справу, добросовісністю, сильно вираженим почуттям власної гідності й відповідальності. Характерною особливістю німців є їх працьовитість, любов до порядку, пунктуальність, дисциплінованість. Працьовитість англіців проявляється в добротності виготовленої ними продукції, дисциплінованості, акуратності, прагненні довести почате до кінця. Самоконтроль, самоповага, чесність, вірність, порядність, відчуття правоти – характеристики, які є властивими ознаками англіців [3, с. 172–196]. Отже, для кожного народу характерні свої особливості, свій характер, в одних більш виражені емоційні переживання, в інших домінує тяжіння до жорсткої упорядкованості поведінки індивіда і функціонування соціуму. При цьому їх еднають такі риси ментальності, як прагнення до свободи, справедливості, рівності, як повага до толерантності, гуманізму, що заглиблені в історичний досвід, який вплинув на становлення і розвиток права та цілих правових систем.

Водночас для країн ЄС типове адекватне сприйняття будь-якого значного явища, що благотворно позначилося на розвитку регіону, хоч і виникло спочатку в рамках певного етносу, а згодом ставало надбанням всієї західної культури. Саме в західноєвропейському регіоні формується той тип людини і нації, ментальність яких характеризується домінуванням індивідуалізму над іншими ознаками психологічного складу. Західноєвропейський індивідуалізм і раціоналізм безпосередньо пов'язані між собою. Причому поширення світогляду з домінуванням індивідуалістичної системи цінностей і установок сприяє формуванню в європейській культурі кількісно орієнтованого раціоналізму і, зокрема, його спрощеної форми позитивізму у філософії та утилітаризму у повсякденному житті [4, с. 20]. Отже, визначальним в етнопсихології західноєвропейця є домінування раціоналізму та індивідуалізму, що й превалює в ознаках західного типу ментальності.

Однак, багатоманітність менталітетів країн ЄС не призвела до фрагментації суспільства (у цьому помітну роль відіграло комунітарне право), не посилила інтересу до гонитви окремих індивідів за особистим успіхом на шкоду суспільним цінностям і громадянському обов'язку, а саме ці засадничі чинники стали підставовими у формуванні європейського менталітету, ставленні до права, що знаходять найрізноманітніші вияви. Наприклад, для французів характерно додавати своїм національним проблемам міжнародного значення. Ще німецький письменник і мислитель Й. Герде наприкінці XVIII ст. зазначав: «Не дивно, що французька нація майже із самого початку виникнення французької монархії вказує шлях Європі й задає тон у всіх найважливіших змінах» [5, с. 589]. Ця риса збереглася і розвинулася. Як відомо, саме французькі політики стали ініціаторами створення Європейського співтовариства вугілля та сталі, що сприяло формуванню комунітарного права.

Європейський менталітет можна вважати інтегральною характеристикою духовного життя західноєвропейського суспільства, що складається в процесі ціннісно-змістовного об'єднання і самоідентифікації європейської культури [6, с. 19]. Сутність європейської ментальності у невичерпному інтелектуально-духовному потенціалі, який має відповідні часові чи просторово-географічні виміри, однак не підлягає остаточній оцінці чи однозначній дефініції. Це водночас і континентальний, і світовий, і загальноцивілізаційний феномен, який постає як нерозривна

континентально-світова людська єдність в її регіонально особливій формі існування [7, с. 46]. Тобто основа європейської ментальності, не обмежуючись територією континенту, стала частиною культури у багатьох регіонах планети.

Зовні проявляючись через сукупність специфічних емоційно-чутливих і емоційно-рольових установок, елементи загальноєвропейського менталітету особливим чином співпадають і взаємодіють один з одним у надрах національного характеру. В кожному конкретному випадку на перший план виходить той або інший компонент. Володіючи своїми культурними архетипами, кожна європейська нація, відповідно, сприймає із кола загальноєвропейських цінностей насамперед ті, які найбільше відповідають її духовному досвіду. Пріоритет певного ментального компонента впливає на якість емоційно-чуттєвих реакцій індивіда, що належить до тої або іншої нації [6, с. 81], тобто визначається національним характером. Отже, європейський менталітет – духовний фундамент національних характерів. Домінування базисного ментального елементу визначає специфіку національного менталітету, насамперед правового.

Закладені в інваріантних формах правосвідомості сприйняття норм комунітарного права, де закодовано правоментальнісну матрицю психологічної готовності до дії права, підтвердилися життєспроможністю комунітарного солідаризму у подоланні низки проблем кризових суспільств, а також екстремальних станів.

Тенденція до уніфікації законодавства різних країн на основі загальноприйнятих принципів міжнародного права не пов'язується з паралельним процесом нівелювання історично утворених національно-психологічних типів поведінки і праворозуміння. Розвиток правовідносин не призводить до знищення або зменшення національних особливостей права. Як і раніше, французька, англійська та інші правові системи мають і зберігають своє «національне обличчя» і при цьому сприяють наближенню до ідеальної правової держави. Це проявляється в різноманітних аспектах – від державної охорони традиційних монархічних форм правління, збереження законів багатовікової давнини і традиційно-національних ознак процесуального права до відсутності чи наявності в правовій системі тої чи іншої країни вищої міри покарання і форм їх здійснення [1, с. 173]. Отже, розвиток загальнолюдських аспектів у правових відносинах членів правової спільноти не заперечує національних особливостей.

Нині кожен народ Європи має свій унікальний менталітет, свій життєвий світ, світогляд, а відповідно – і свій унікальний правовий менталітет, заснований на філософії грецького, римського права та християнських морально-етичних нормах. Процес інтеграції на європейському континенті формує власний правовий світогляд, при якому прищеплюється почуття належності до «спільної Європи» та одночасно повага до національного менталітету держав-членів. А тому кожній державі-члену об'єднання важливо зберігати національний правовий менталітет і традицію, бо саме в них накопичується досвід попередніх поколінь у правовому пізнанні дійсності.

Висновки. Комунітарне право закорінене у соціальну та психологічну сутність, властиву кожній окремій державі, що входить до складу правової спільноти, а також усієї спільноти загалом. Ментальні особливості держав європейського континенту стали орієнтиром при формуванні та функціонуванні комунітарного права, а також вплинули на відродження спільної правової традиції, що допомагає

знаходити баланс у правовій єдності та створює загальну духовну налаштованість людей.

Література:

1. Козловський А.А. Право як пізнання: вступ до гносеології права / А.А. Козловський. – Чернівці: Рута, 1999. – 295 с.
2. Бачинін В.А. Філософія права: словник / В.А. Бачинін, В.С. Журавський, М.І. Панов. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 408 с.
3. Баронин А.С. Этническая психология: учебное пособие / А.С. Баронин. – К.: Тандем, 2000. – 264 с.
4. Старовойт І.С. Збіг і своєрідності західноєвропейської та української ментальностей: філософсько-історичний аналіз / І.С. Старовойт. – Тернопіль: Діалог, 1997. – 256 с.
5. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества / И.Г. Гердер. – М.: Наука, 1977. – 703 с.
6. Южалин Н.С. Менталитет как социокультурная целостность: дис. на соискание учен. степени канд. культурологи: 24.00.01 «Теория и история культуры». – Челябинск: Челяб. гос. Академия культуры и искусств, 2003. – 186 с.
7. Савіовський М. Субсидіарність і європейська політико-правова ментальність / М. Савіовський // Вісник Академії МВС. – 2010. – № 4. – С. 45–51.